Ю.А. **Сагайдак**, канд. екон. наук, доц.

ЗАБРУДНЕННЯ ДОВКІЛЛЯ ЯК ЗАГРОЗА СТАЛОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто основні підходи до формування концепції сталого розвитку, природно-ресурсний потенціал України. Широко висвітленно проблему забруднення довкілля, зазначено напрями покращання ситуації.

The article is dedicated to the main approaches to the sustainable development conception forming and natural and resource potential of Ukraine. The pollution of the environment is reflected. The ecological problems of country are outlined. The ways of improvement of the situation are marked.

Ключові слова: сталий розвиток, природно-ресурсний потенціал.

Keywords: sustainable development, natural and resource potential.

Необхідністю сучасності є забезпечення сталого економічного зростання, що досягається за умови поєднання економічної ефективності та соціальної відповідальності. Відхід від екстенсивної ідеології та традиційної споживацької стратегії розвитку стає все нагальнішим і потребує зміни поведінки суспільства, бізнесу, державних інституцій, розробки стратегій, програм, концепцій державного управління, підприємницької діяльності, зміни методології оцінки ролі та значення екосистем у житті людини. Економічне зростання та людський розвиток знаходяться у тісному взаємообумовленому зв'язку, залежать від соціальних, демографічних, культурних, політичних та екологічних факторів. Саме тому невирішеність соціальних проблем, незрілість інститутів громадянського суспільства, відсутність екологічної свідомості гальмують економічний розвиток України, що має значний потенціал.

Україна все більше інтегрується у світовий простір, доєднується до міжнародних конвенцій, бере активну участь у питаннях, що стосуються захисту довкілля. На законодавчому рівні затверджено національні і загальнодержавні програми, серед яких Національна програма екологічного оздоровлення басейну р. Дніпро та поліпшення якості питної води. У науковій літературі широко висвітлюються проблеми екологічного характеру, зокрема, у працях В. Шевчука, Л.Мельника, Л.Руденко, Ю.Голіка, А.Толстоухова, М.Згуровського. Проте актуальність зазначеної проблематики невичерпна, оскільки стосується життєво важливих питань, таких як життя майбутніх поколінь. Тому все частіше висвітлюється тематика сталого розвитку в українських наукових виданнях.

Концепція сталого розвитку грунтується на необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі. Вона ґрунтується на п`яти головних принципах:

1. Використання можливостей надання розвитку сталого і довготривалого характеру, для того щоб він відповідав потребам людей, що живуть зараз, не втрачаючи при цьому перспектив задовольняти потреби майбутніх поколінь;

2. Усвідомлення відносності обмежень, які існують в галузі експлуатації природних ресурсів, відносні; вони пов`язані з сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також із здатністю біосфери до самовідновлення;

3. Задоволення елементарних потреб людей, без чого сталий і довготривалий розвиток неможливий; одна з головних причин виникнення екологічних та інших катастроф - бідність, що стала у світі звичайним явищем;

4. Узгодженість господарської діяльності суспільства з екологічними можливостями планети, зокрема виявлення особливої уваги питанням енергозбереження та енергоефективності;

5. Адекватність темпів росту населення виробничому потенціалому глобальної екосистеми Землі [2].

Отже, концепція передбачає дбайливе ставлення до довкілля та виваженість управлінських рішень щодо використання ресурсів.

Україна є однією з небагатьох країн, що має значний природно-ресурсний потенціал. Загальна територія земельного фонду становить 60,4 млн. га. За даними Держкомзему України станом на 1 січня 2004 р. структура земельного фонду держави мала такі показники: сільськогосподарськими землями охоплено – 71,3 % території України, з них сільськогосподарських угідь 69,3 %. Частка лісів та інших вкритих лісом територій становить 17,3 % території країни, забудовані землі – 4,1 %, води – 4,0 %. Інтегральним показником рівня родючості ґрунту традиційно вважають вміст у ньому гумусу. За даними останнього циклу ґрунтовоагрохімічного моніторингу середній вміст гумусу в ґрунтах України становив 3,20 %. Місцеві водні ресурси, тобто ті, що формуються у межах України, становлять 52,4 км^3 у середній за водністю рік. Україна має також ресурси підземних вод. Загальна кількість прогнозних експлуатаційних ресурсів підземних вод на території країни становить 57,2 млн м^3 на добу, з яких затверджено 15,7 млн м^3 на добу. Україна належить до провідних мінерально-сировинних держав світу. В її надрах відкрито близько 8 тис. родовищ понад 90 видів корисних копалин, виявлено близько 20 тис. рудопроявів з 200 видами мінеральних ресурсів. За запасами й видобутком залізних, марганцевих, титан-цирконієвих руд і багатьох видів неметалевої сировини Україна донедавна посідала провідне місце серед країн світу. Це забезпечувало близько 5 % світового видобутку корисних копалин і продуктів їхньої переробки на суму понад $20 млрд. Більш як третину надходжень від експорту Україна отримувала від реалізації мінеральносировинної продукції. [4].

В умовах еволюційного і поступального розвитку суспільства очевидним стає той факт, що поняття «економічна ефективність» та «соціальна результативність» нерозривно пов’язані з поняттям ресурсно-екологічної збалансованості. Людина є частиною природи, але в той же час її діяльність є екодеструктивною, сприяє погіршенню якості довкілля. Наслідки руйнівної діяльності все частіше стають незворотними.

За даними Державного комітету статистики України, щороку у повітря, водні та земельні ресурси України потрапляє від 60 до 100 млн. т шкідливих речовин. Майже третина води, що надходить у поверхневі водні об'єкти, забруднена, п'ята частина шкідливих речовин, які потрапляють у довкілля зі стаціонарних джерел, надходить у повітряний басейн, дві третини утворених токсичних відходів осідають у навколишньому середовищі. У розрахунку на 1 км^2 території країни в повітря викидається 9,7 т шкідливих речовин, а надходження токсичних відходів становить 4,9 тис. т, що перевищує показники розвинутих країн у кілька разів. Надходження забруднювачів у розрахунку на душу населення становить: в атмосферу — 119 кг, поверхневі води — 184, ґрунти та наземну поверхню — 998 кг [4].

У літературі найчастіше виділяють такі види екодеструктивних процесів як використання природних ресурсів, порушення якості компонентів природного середовища та процеси впливу на людину та біоту. Використання природних ресурсів в основному зводиться до двох процесів: вилучення і виснаження. Особливої уваги заслуговує вилучення невідновних природних ресурсів, зокрема, нафти, газу, вугілля. Вже сьогодні Україна відчуває їх нестачу. Видобуток нафти в Україні в січні-березні 2010 року скоротився на 12,2%, тобто на 88,9 тис. тонн до 642,3 тис. тонн, у порівнянні з цим періодом 2009 року. Видобуток газового конденсату за звітний період склав 259,3 тис. тонн - на 6,6% або 18,3 тис. тонн менше, ніж за перші три місяці 2009 року. Підприємства НАК "Нафтогаз України" в січні-березні 2010 року скоротили видобуток нафти на 12,9% або 88,8 тис. тонн до 598,4 тис. тонн, газоконденсату - на 6,2% або 15,4 тис. тонн до 233,1 тис. тонн. Видобуток вугілля в Україні в січні-березні 2010 р. склав 18,07 млн. т, за даними Мінвуглепрому. Це на 2% більше в порівнянні з аналогічним періодом минулого року і на 18,3% більше планового показника [3]. Виснаження природних ресурсів пов’язане з виконанням ними економічних функцій, що призводить до зменшення вмісту в ґрунті поживних речовин тощо.

Особливе місце у екодеструктивних процесах порушення якості компонентів природного середовища займає забруднення. Серед множинності видів забруднення найбільшої уваги заслуговує привнесення або утворення забруднювальних речовин у атмосферному повітрі, водних басейнах та ґрунтах. Основні антропогенними джерела забруднення атмосфери є теплове та енергетичне устаткування, промислові підприємства, сільське господарство, транспорт. Україна відзначається значним забрудненням атмосфери, особливо в промислово розвинутих областях. В середньому на душу населення припадає 83,3 кг шкідливих речовин, викинутих в атмосферу [2]. Істотне зменшення викидів в атмосферу України, що спостерігається останнього десятиріччя, зумовлене припиненням або істотним зниженням обсягів роботи багатьох промислових підприємств. До наслідків антропогенного впливу на атмосферу належать: підвищення концентрації CO та CO_2; надходження до атмосфери сполук сірки; надходження фреонів, сполук азоту, хлору і фтору; надходження додаткового тепла в атмосферу. Збільшення CO_2 в атмосфері зумовлено двома причинами: вирубуванням лісів (що характерно для України); збільшенням

викидів CO^2 через згоряння палива. Забруднення атмосферного повітря містить в собі загрозу не тільки здоров'ю людей, але й завдає великого економічного збитку. Наявність у повітрі з'єднань сірки прискорює процеси корозії металів, руйнування будівель, споруд, пам'ятників культури, погіршує якість промислових виробів та матеріалів. Накопичення вуглекислого газу в атмосфері — одна із основних причин парникового ефекту, зростаючого від розігріву Землі промінням Сонця.

Основним забруднювачем атмосферного повітря в Україні є промисловість: вона робить майже вдвічі більше шкідливих викидів, ніж автотранспорт (відповідно 65 і 35 %). Серед промислових об'єктів основними забруднювачами атмосферного повітря є підприємства теплоенергетики (близько 29 % усіх шкідливих викидів у атмосферу). Загалом, на рахунок енергетичної, металургійної та вугільної промисловості можна віднести відповідно 33, 25 і 23 % усіх забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферу, підприємств хімічної та нафтохімічної промисловості – 2 %. Найбільша частка викидів припадає на Донецько-Придніпровський регіон – 79 % загального обсягу викидів у країні [2].

Вагомим джерелом забруднення є також різноманітні відходи: промислові, тверді побутові, сільськогосподарські. Тверді відходи – важлива екологічна проблема великих міст. Кількість побутових відходів постійно зростає. Значними наслідками невиваженого та необдуманого утворення сміттєзвалищ є забруднення підземних вод і ґрунту.

Результати інших досліджень свідчать про те, що мешканці південних і східних областей України використовують для господарсько-питних потреб надмірно мінералізовану (1,5-3,8 ГДК), занадто тверду (1,8-4,8 ГДК) воду зі значною кількістю хлоридів (0,9-1,5 ГДК), сульфатів (1,3-3,8 ГДК), кальцію (1,5-2,2 ГДК) та магнію (0,9-1,7 ГДК), яка містить свинець, хром і марганець у концентраціях, що знаходяться на рівні або вище за ГДК. Частка аналізів хімічного складу води з перевищенням гігієнічних регламентів становить: по важких металах – 12,1-19,7%, по пестицидах – 7,9-14,3%, по нітратах – 4,6-8,2%. Гігієнічний аналіз показав, що найменш якісну і найбільш небезпечну для здоров'я воду споживають жителі тих областей (Донецька, Одеська), де є поєднання природних гідрохімічних аномалій з високим ступенем антропогенного забруднення вододжерел. Найбільш якісна питна вода, безпечна за хімічним складом, характерна для територій Північного, Західного і Центрального регіонів України [2].

Найвищі концентрації важких металів зафіксовані в ґрунтах Східного і Південного регіонів України, де вони суттєво перевищують гігієнічні регламенти: по свинцю – у 2,5-3,6 разів, по цинку – в 1,9-2,8 разів, по нікелю – у 1,5-2,0 рази, по марганцю – в 1,2-1,3 раза. Сумарний показник хімічного забруднення ґрунтів на цих територіях коливається від 78,6 до 123,6, що відповідає небезпечному для здоров'я населення рівню. Найменший (припустимий) рівень небезпеки ґрунтів для здоров'я населення встановлений у деяких областях Північного (Житомирська, Чернігівська) і Західного (Волинська) регіонів [2] .

Однією з найсерйозніших проблем є радіоактивне забруднення території України. Загалом забруднено майже 5,9 млн. га земель, із них 3,5 млн. га становлять сільськогосподарські угіддя, 1,5 млн. га — ліси.

Таким чином, загальна екологічна ситуація в Україні є кризовою. Вона формувалася впродовж десятиліть під впливом багатьох чинників. Серед них можна виділити екстенсивне використання всіх видів природних ресурсів, велику кількість потужних промислових комплексів, більшість яких зосереджена у східних регіонах країни, нераціональне ведення сільськогосподарської діяльності, відсутність науково обґрунтованих планів посівів, вирощування сільськогосподарських культур, відсутність об'єктивних довгострокових екологічних експертиз усіх планів і проектів розвитку промисловості, енергетики, транспорту тощо, використання у господарській діяльності застарілих технологій та техніки, недостатня потужність очисних споруд та інше. Крім того, специфікою країни є висока ресурсоємність та енергоємність промислових комплексів. За умови неналежного проведення екологічних експертиз та відсутності дієвих систем штрафів та санкцій за забруднення навколишнього середовища це створює значні екологічні проблеми.

Усе вищезазначене відбивається на загальному стані здоров'я населення України, а отже потребує докорінного перегляду ставлення до довкілля, зміни свідомості суспільства, розвитку екологічно спрямованого мислення та виховання бережливого ставлення до навколишнього середовища.

Одним з напрямів покращання ситуації є розвиток екологічної освіти та підвищення екологічної свідомості населення. Проте це вимагає від держави створення об'єктивних баз даних про стан довкілля та систематичне їх оновлення. Ще однією важливою задачею держави є розробка та впровадження дієвих правових і економічних механізмів, які стимулювали б розвиток екологічно безпечних технологій та природоохоронних систем, формування системи стимулів щодо екологічного підприємництва, дієвого державного контролю за виконанням законів про охорону природи й системи ефективного покарання у зв'язку з нанесенням шкоди довкіллю.

Вищезазначені проблеми мають слугувати основою для розробки української концепції сталого та гармонійного розвитку, що враховуватиме національні рушійні сили, основні напрями нейтралізації дестабілізуючих чинників, пріоритети гармонійного розвитку в економічній, соціальній і екологічній сферах.

Література:

1. Методи і оцінки екологічних втрат: Монографія / Під ред. Л.Г.Мельника і О.І.Карінцевої. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. – 288 с.
2. Хімічне забруднення України // http://uk.wikipedia.org
3. Офіційний сайт Міністерства палива та енергетики України // mpe.kmu.gov.ua
4. Національна екологічна політика України: стратегічні оцінки і рекомендації // Голова редакційної групи В.Шевчук / Міністерство охорони навколишнього природного середовища України. Програма розвитку ООН. Глобальний екологічний фонд. – К., 2007.- 57 с.